

SLOVANSKI LINGVISTIČNI ATLAS

Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, Serija fonetiko-grammatičeskaja, Vypusk 1, Refleksy *ě, Serbskaja akademija nauk i iskusstv, Belgrad 1988.

Leta 1988 sta izšli dve publikaciji iz projekta slovanskega lingvističnega atlasa (Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas – OLA).¹ Pobudo zanj sta dala na 1. mednarodnem slavističnem kongresu v Pragi (1929) A. Meillet in L. Tesnière, a je bil med osrednje slavistične načrte sprejet šele na 4. mednarodnem slavističnem kongresu v Moskvi (1958). Delo za OLA je potekalo v več telesih, npr. v komisiji za OLA pri mednarodnem slavističnem komiteju (v prvih letih je bila njena naloga sestaviti vprašalnik OLA, določiti mrežo eksploracijskih točk, izdelati fonetično transkripcijo), v mednarodni delovni skupini za OLA in v nacionalnih komitejih za OLA, ki so prevzeli delo v svojih okoljih. O tem več desetletij trajajočem projektu je bila slovenska javnost obveščena bolj skopo in nesistematično.²

Neposredni rezultat dela je bil natis knjig s fonološkimi opisi govorov, zajetih v atlasu, in njihovo diahrono razvojno projekcijo. Tudi ta dela, ki doslej žal niso izšla za vse slovanske jezike,³ so precej obogatila naše poznanje slovanskih govorov in njihovega zgodovinskega razvoja ter so dragoceno pomagalo ne le za dialektologe, ampak tudi za jezikovne zgodovinarje, leksikologe, etimologe itd., olajšujejo nadaljnje delo pri atlasu in omogočajo preverjanje zbranega gradiva in njegovega razvoja do sodobne glasovne oblike. Ker je za človeka, ki ni poseben strokovnjak/dialektolog, oziroma nima na voljo izvirnih podatkov, to gradivo težko preverljivo, bi bilo zelo koristno spodbujati izid podobnih del še za druge slovanske jezike. Prav tako se je izkazalo za koristno v fonološke opise uvrščati tudi ponazarjalno besedno gradivo.

Projekt je bil zasnovan kot splošnoslovanski, vendar pa v tem zvezku ni bolgarskega gradiva; bolgarska stran je odstopala od sodelovanja zaradi samostojne obravnave makedonskega gradiva. Politični poseg v projekt lahko samo obžalujemo, ker škodi stroki, in upamo, da se bo v novih, morda bolj sproščenih političnih okoliščinah spremenilo tudi stališče do makedonskega vprašanja in da se bodo Bolgari vrnili k temu projektu.

V prikazu se bom omejila na nekatere točke v zvezku z refleksi za *ě*, ki ga je v sodelovanju z založbo Minerva izdala Srbska akademija znanosti in umetnosti (SANU), vendar pa z moralno in gmotno pomočjo vseh jugoslovanskih znanstvenih akademij. Končna redakcija tega zvezka je bila naložena jugoslovanski komisiji za OLA konec 1984. leta, kmalu potem pa so bili posameznim slavističnim središčem (Skopje, Beograd – Novi Sad, Zagreb, Ljubljana) razdeljeni v pregled in redakcijo zemljevidi, ki so jih že izdelali ruski, poljski, češki in jugoslovanski strokovnjaki. Tako razdrobljeno in tudi na večje število avtorjev razdeljeno gradivo seveda potrebuje enoten način podajanja in tudi enotenje obdelave, samo gradivo pa se praviloma navaja takšno, kot so ga poslale posamične nacionalne komisije; to delo je opravljala redakcijska skupina, ki so jo sestavljali naši vidni dialektologi.

Ni naključje, da se serija začenja z refleksi za *ě*, saj je med vsemi glasovi prav *ě* doživel v slovanskih govorih najbolj raznovrsten razvoj in se njegovi refleksi gibljejo od najnižjih do najvišjih samoglasnikov, od enoglasnikov do dvo- in triglasnikov, zelo različni pa so tudi fonološki položaji teh refleksov.

¹ Poleg navedenega še Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko – obrazovatel'naja. Moskva, 1988

² Izčrpno je o tem pisal T. Logar, Slovanski lingvistični atlas, 2. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.–15. julij 1989, Ljubljana 1989.

³ Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvaćenih Opšteslovanskim lingvističkim atlasom, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. 55, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo 1981; F. Michalk, Wolfgang Sperber, Wopisanje fonologiskich systemow narěčow serbskich informaciskich dypkow w Stowjanskim rěčnym atlasu, Lětopis Instytuta za serbski ludospyt, rjad A. č. 30/1. Budyšin 1983, 1–24; Z. Topolińska, Opisy fonologiczne polskich punktów »Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego«. Zeszyt I. Kaszuby, Wielkopolska, Śląsk. PAN. Instytut Języka Polskiego. Prace Instytutu Języka Polskiego 43. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1982.; A. Basara, J. Basara, isto, Zeszyt II. Małopolska. Prace Instytutu Języka Polskiego 49:1983; H. Zduńska, isto, Zeszyt III. 1984.

Pa tudi že o praslovanskem *ě* obstaja izredno obsežna literatura. Za naprej se pripravljajo natisi zvezkov z refleksi za slovanski *ę* in *q*.

Zvezek se začne z rusko pisanim uvodom (ruščina je delovni jezik vseh publikacij OLA) in kratkimi povzetki v srbohrvaščini, francoščini in angleščini. Bralca seznanjajo z metodologijo obravnave, s problematiko pri razvoju *ě* (vplivi soglasniškega okolja na razvoj *ě*, razmerje med naglaševanjem in razvojem *ě*, vpliv količnosti na razvoj *ě*), razločki med posameznimi slovanskimi areali glede pomembnosti tega ali onega dejavnika. Nato je podan sistem 70 znamenj, ki pokriva vse fonetične realizacije *ě* v slovanskih jezikih, upošteva pa tudi kvantiteto in tonem naglašenegega refleksa. Sočasno se v znamenjih opozarja na nezlogovnost (znamenje $\wedge$) ali na zlogovnost (znamenje $\cup$) prvin samoglasniškega refleksa, podana so znamenja za zamejitev manjšega /večjega jezikovnega ozemlja s tipičnim pojavom (npr. ozemlje ustaljenega naglasa, mehкости/ mehčanosti soglasnikov pred refleksom za *ě*), podana so načela za sestavo komentarjev ob zemljevidih itd.

Sledi sistem fonetične transkripcije, kjer so razložene in opisane temeljne prvine za zapisovanje besed, ki bralcu omogočajo ustvariti predstavo o domnevni glasovni sestavi / glasovni stvarnosti iz zapisa. Ta del je sorazmerno kratek, vendar pa izredno pomemben, saj samo ustrezen zapis omogoča avtentično podajanje narečnega gradiva, od tega pa sta odvisna njegovo vrednotenje in sistematizacija. Prav tako je vsakomur, ki se je kdaj srečal s podobnimi vprašanji, jasno, koliko izčrpujočega in nadrobnega študija je treba za predstavitev glasovnih vrednosti v takšni shemi.

Sledi seznam 853 točk, v katerih so zapisovali gradivo (mreža), tako, da uporabnik vsak trenutek lahko poišče tudi ime kraja, od koder izvira zapis. Slovenskih točk je 21; to je veliko, če primerjamo skupno »slovansko« površino s slovensko. Prevladala so jezikovna merila, tj. izredna narečna razčlenjenost slovenskega ozemlja. Določeno je bilo, da bo mreža zajela samo prvotno slovanska in zgodaj kolonizirana ozemlja, zato npr. ni zapisov govorov z Daljnega vzhoda, iz Sibirije, jugovzhodnega, vzhodnega in severovzhodnega evropskega dela SZ, iz dela Ukrajine, Donbasa. Zapisani pa so slovanski govori v Italiji, Avstriji (Koroško, Gradiščansko), na Madžarskem, v Romuniji, Grčiji, Turčiji in tudi Albaniji (le ena točka – Boboščica), če se še danes tam tudi govorijo. Videti je torej, da pa so zajeta tudi ozemlja, kolonizirana v begu pred Turki, medtem ko npr. češki, slovaški, rusinski govori na južnoslovanskem ozemlju niso upoštevani. Prav tem merilu je videti, da atlas spremlja predvsem razvoj avtohtonega (ne očitno kasneje od drugod priseljenega) slovanskega idioma.

Seznam krajšav in kratic vsebuje vse, kar se tovrstnega v tem zvezku uporablja; prav gotovo bi bilo treba uvrstiti še *pers* (zemljevid 30), knj. ‚kniga‘ (ob r. *kn.* ‚knjiga‘), manjkajo pa tudi okrajšave bolj splošne narave, npr. *g.* (r. *god*), *t. e.* (r. *to est*) ob *sr.* (r. *sravni*) itd. Nedosledno se uporabljajo okrajšave za slovnične pojme v komentarjih ob zemljevidih. Ni razumljivo, zakaj npr. besede *kvěťš*, *lěšš*, *měsec*, *zvěřš*, *kolěno* imajo podatke o sklonu in številu, npr. besede *sněgš*, *dědš*, *pěna*, *sěno* itd. pa ne.

Osrednji del sestavljajo jezikovni zemljevidi za 65 slovanskih besed (ali njihovih paradigmatskih oblik), kjer so refleksi *ě* iz popisanih besed predstavljeni z znamenji, ki omogočajo hitro optično predstavo o terenskem stanju v slovanskih govorih. Besedje, ki je bilo kartografično, je levo od zemljevida razvrščeno po številkah krajev, tako da je mogoče reflekse v besedi in njihovo kartografično ustreznico primerjati. Ti sezname narečnih glasovnih oblik so številčno in po natančnosti zapisa najpopolnejša dostopna dokumentacija za vsako obravnavano besedo. Poleg glasovnih refleksov *ě* je tudi že iz tega zvezka deloma razvidna močna razširjenost posamezne besede (kar bo sicer v središču pozornosti leksikalnih zvezkov). Če beseda kje ni znana, je to zaznamovano z vodoravnimi črticami. Tudi napotki na komentar so že kartografični z zvezdico ob ustreznem znamenju / številki točke. Skratka, praviloma je vse, kar vsebuje zemljevid, zapisano tudi v pripadajoči mu legendi.⁴

Združevalna za vse narečne oblike je praslovanska rekonstrukcija, ki je hkrati zanje tudi genetično izhodišče; fonem *ě* je zmeraj v poševnih oklepajih. Ker se izhaja iz vprašalnika za OLA (1965), ni posebej pojasnjeno načelo, po katerem so bile izbrane prav te praslovanske besede. Večinoma gre za dvozložnice, nekaj je trozložnic, štirizložnice so izjema, ki sodijo v osnovni besedni fond in se v slovanskih jezikih praviloma ohranjajo. Večinoma se je *ě* nahajal v katerem od zlogov osnove, dva primera ga imata v izglasju in pet primerov v vzglasju. Primeri ponazarjajo *ě* pod različnimi vrstami slo-

⁴ F. Benedik, Slovanski lingvistični atlas, SR 37/1–3, 1989, str. 263–270.

vanskih tonemov ali pa v nenaglašenem položaju. Za praktično rabo je vsekakor pomanjkljivo, da ni rekonstruiran tudi naglas (in tip praslovanskega naglasnega vzorca) in da se samo ponekod vključuje v karto komentarjev.

Izbira besed z izglasnim *-ě* je težavna, ker prav v tem položaju prihaja do fonetično nepravilnih / nepričakovanih refleksov, ki jih smemo šteti na analogne. Medtem ko je števniki *děvě* izbran posrečeno, saj se *-ě* ohranja v zvezi z ženskimi samostalniki tudi tam, kjer dvojine kot slovnične kategorije ni več, oziroma je odporen zoper analogne spremembe, mi je izbira D. sg. os. zaimka *měně* manj razumljiva. Namreč, na izglasje so mogoči analogni vplivi, prim. enklitični *mi*, analogne spremembe doživlja tudi osnova, prim. *měn-* : *men-*, beseda pa tudi naglasno ni povsem jasna.

Posebno vprašanje je povezano z *-ě-*, saj se je v tem položaju razvijal protetični *jě-*, potem pa je ta glasovna skupina lahko prehajala v *ja-* (enako tudi v sredini besede, prim. *stojati*). Na tej točki se je prekrila s psl. *a-*, ki je prav tako razvil protetični *ja-*, in psl. vzglasno skupino *ja-*, v nekaj mlajšem obdobju pa je znova prihajalo do oženja skupin *ja->jě-*. V atlas je uvrščenih pet primerov: *jědě*, *jědli*, *jědje*, *jěmě*, *jěxalě* (k infin. *jěxati*). Rekonstrukcija glag. debela *jěxa-* je mogoča zaradi ukr. *ixa-*, medtem ko pri tej osnovi ni najti tipičnega areala, kot ga poznamo iz drugih primerov: ves južnoslovanski prostor ima *jaxa-* (ali pa nekaj, razvito iz te oblike), enako tudi del poljskega ozemlja, v etimoloških slovarjih pa zaradi povezovanja z lit. *jóti*, *jóju* prevladuje mnenje, da gre za prvotno aor. deblo **i-ā-*. Morda bi tak vokalizem podpirali tudi glagoli *ma-xa-ti*, *ba-xa-ti*, *pa-xa-ti* itd. Če ta etimologija drži, potem stanje, ki podpira rekonstrukcijo oblike *jěxa-*, pomeni že mlajšo glasovno inovacijo.

Bralec ima razmeroma malo neposrednih možnosti za preverjanje zapisov gradiva v OLA. Pozoren postane šele takrat, kadar se konkretni refleks *ě* loči v drugih besedah istega govora. Za psl. *větrě*, ima v OLA točka 148a (Pajngart na Gradiščanskem) zapis *vjětrě*, ki je kartografirani, kot bi se glasil *vjětrě* (razlika med refleksoma *iě* in *vjě* je, da prvi kaže na padajoče naglašeni kratki refleks z dvema samoglasniškima sestavinama, drugi pa na kratki padajoči refleks z nekoliko oslabljenim prvim samoglasniškim delom). Primerjava z drugimi besedami in njihovimi kartografiranimi ustrezniki, npr. *cvjě:t*, *'siěno*, *tjěsto*, *'dijěd*, *koljěno*, pove, da je kartografirani zapis *vjětrě* verjetno napaka. Zato je dragoceno, kadar gradivo lahko preverjamo tudi s fonološkimi opisi, ker zaradi sistematične obravnave glasovja istega idioma in zgodovinske projekcije postane stanje preglednejše. Ker v OLA, str. 294, stoji *vjětrě*, tj. tudi z naglasnim znamenjem na drugem mestu kot v OLA, ostane še vedno nejasno, kateri zapis je res pravi. Primer res ni usoden, vendar bi ne bilo napak, ko bi se komentar dotaknil tudi morebitnih neujemanj / različnosti v razmerju do FO.

Podobno je na točki 147a (Čemba na Gradiščanskem): zanj se navaja refleks *'si:no* < **sěno*, pri čemer je *i:* redni in najpogostejši refleks za *ě:*, medtem ko FO, str. 288, za Čembo navajajo le refleks *'siěno*, ki je sicer redkejši, a ga najdemo še v besedi *'tjě:lo* (OLA), za katero imajo FO, str. 288, refleks s kračino *'tjělo*. Vzroki za takšno stanje pa bralcu, ki bi gradivo želel uporabiti za študij naglasa in kvantitete, ostajajo nejasni.

Ko se za Čembo v OLA navaja beseda *g'ni:zdo* < **gnězdo* namesto *gni:zdo* (FO), gre – se zdi – za napako v OLA, saj je za sh. govore značilen prehod *gn->gñ-*. Resda očitek ne sodi v zvezo z refleksji za *ě*, saj gre le za razvoj soglasniškega sklopa *gn-*. V točki 7 (Srednja vas v Bohinju) je za psl. *spsědě* v OLA naveden refleks *só:sed* (toda redni *mě:dvad* < **edvėd6* s ponaglasnim *ə* < kratkega *ě*), medtem ko sta v FO, str. 75 in 77, navedeni obliki *só:sed* in *so:səd*, prva ob ponazarjanju razvoja *ó:*, druga pa ob ponazarjanju razvoja iz ponaglasnega *ě*. Bralcu ni jasno, ali gre v govoru morda za redni / neredni dvojnici, ki bi ju bilo treba uvrstiti tudi v OLA in v komentarju morebiti opozoriti nanju.

Jasno je, da bi bilo treba za izčrpne komentarje neprimerno več prostora, kot ga je komentarjem dodeljeno, zato bi bil potreben preciznejši odgovor in trdnješe usmeritve glede komentarjev. Ponekod bi jih bilo treba mogoče celo opustiti s sklicevanjem na že obravnavano mesto, drugod pa seveda ne.

Na točki 73 (Gorana, Črna gora) ima OLA pravilni refleks za *ě* kot e-jevski glas, npr. *cvě:t*, *'se:no*, *'te:sto*, *'meseč*, *'pena*, *ko'l'ěno*, se pa v štirih primerih najde refleks *e:i* (v tej glasovni obliki je tudi kartografirani, npr. *sne:ig*, *pe:jsak*, *'ce:ili*, *'l'e:ivi*). Primeri nimajo komentarja, le ob *'l'e:ivi* se komentar dotika mehčanja *l* prek **l-ie-*. Ostaja nejasno, ali gre za drugotni/neorganski *i* ali pa morda za prvotni triglasnik.

Večkratna ponovitev komentarja od prehodu l' > j na točki 56 (Lastovo) tudi v starih skupinah lě- verjetno ni potrebna, očitati pa smemo, da tudi ni usklajena. Ob geslu *lěs* je rečeno, da se tako razvija vzglasni lj > l' - > j -, pri geslu *lěto > jěto* piše, da je j- rezultat zlitja l + ie < ě, pri geslu *kolěno > kojěno* pa da gre za razvoj l'. V resnici gre povsod za nadaljnji razvoj mehčanega soglasnika.

V točki 56 (Lastovo) se mehča tudi *dě->dĕ->d'e-*, npr. *d'ěd < dĕdž*. Za *tě-* je izpričan refleks *tě:lo* (OLA) < * *tĕlo*, kar je kartografirano z znamenjem z glasovno vrednostjo ě. Nasprotno pa FO, str. 279, navajajo oblike *tě:lo* in *t'jě:lo*, kar bi oboje moralo biti kartografirano z znamenjem za glasovno vrednost ě. Ti razločki niso nepomembni, saj tovrstni popravki za karti spreminjajo tudi znakovno razmerje na zemljevidu. V tej točki se najde refleks *tiě:sto*, a ni kartografiran, ker da gre za knjižno obliko.

Vsekakor bi bilo treba komentirati tudi razvoj soglasniške skupine v *méděd < medvĕdž* (točka 56), ki je kartografirana kot da vsebuje refleks *je < ě*. Ker se v istem govoru poenostavlja tudi *siě:t < svĕtg*, *ciě:t < cvĕts*, nas preseneča, da se v OLA navaja glasovna oblika *zviě:zda < zvĕzda*, medtem ko FO, str. 280, izrecno navajajo sicer pričakovano obliko *zjě:zda*. Vzrok za poenostavljanje soglasniških skupin ni povsem jasen, ni pa mogoče izključiti refleksa *je < ě*.

Prav iz teh nedoslednosti in omahovanj, ki bi jih lahko dopolnili še z novimi primeri, se lepo pokaže, da so sestavljavci komentarjev vendarle ubirali neko srednjo pot. Pri tem obsežnem gradivu, ki povzhu vsega pripada tako številnim govorom, obstaja resna nevarnost, da bi komentarski del preveč narasel. Menim, da bi načeloma moral vsebovati pojasnilo vsakega odmika, vsakega nepričakovanega pojava iz obravnavanih govorov, če ga ni mogoče izluščiti od drugod. Druga skrajna možnost bi bila, da se komentariji praviloma prenesejo v publikacije, kot so FO.

Posebno vrednost imajo tudi povzemalni članki (in njim pripadajoči zemljevidi), saj niso zgolj summaranje prej navedenega in prikazanega gradiva, temveč strnjeno povedane ugotovitve, ki zadevajo fonološki status refleksov *ě/ě*; fonetične reflekse *ě* v položaju maksimalne diferenciacije, razmerje med refleksi za *ě* in nekdanjim akcentom ter vpliv samoglasniške kolikosti na reflekse in vpliv soglasniške okolice na reflekse *ě*. Prav ti prinašajo tudi najbolj nova in pregledna vedenja o problemu. Naj ob koncu zaželimo, da bi čim prej ugledali luč sveta tudi ostali zvezki in da tega projekta, ki ga danes še ne moremo objektivneje ovrednotiti, ne bi bistveno zavrli ali onemogočili gmotni ali podobni razlogi.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta
v Ljubljani

ZBOROVANJE JUGOSLOVANSKIH LESIKOGRAFOV IN LESIKOLOGOV V ZAGREBU

Od 11. do 13. oktobra 1989 je bila v Zagrebu Četrta jugoslovanska konferenca o leksikografiji in leksikologiji, ki sta jo organizirala Medakademijski odbor za leksikografijo, ki ima svoj sedež pri zagrebški akademiji, in Odbor za leksikografijo Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti.

Tematika, ki jo je nakazoval že sam naslov zborovanja *slovar in družba*, je bila obširna. Obilica referatov je bila razdeljena v pet sekcij; te so se združile v dve skupini, tako da je delo večinoma teklo v dveh prostorih hkrati, zato nihče ni mogel poslušati vseh referatov, kar je škoda. Čeprav je področje po raziskovalni strani razdeljeno na niz specialnosti, je vendar toliko povezano, da bi bilo v prihodnje dobro omogočiti dostopnost vseh referatov, četudi na škodo predstavitenih minut.

V prvi sekciji o *slovarjih piscev, narečij in obdobj* je največ referatov obravnavalo narečno področje, in sicer gradiščansko-hrvaški slovar (N. Benčić), narečne slovarje jugovzhodne Srbije (N. Bogdanović), frazeologijo kostelskega slovarja (S. Horvat), kajkavski besedni zaklad (M. Lončarić), slovarje prvotno čakavskih govorov (S. Vulić) in slovarje narečno raznorodnih okolij (S. Remetić).